

از هندوانه اوین تا شربت خرمالو

در گستره وسیع شمیران، روستاهایی که جالیز هندوانه داشتند هندوانه‌های بزرگ را در انبار خانه نگهداری می‌کردند تا شب یلدا روی سفره رنگین این شب هندوانه داشته باشند. سیب شمیرانی هم پای ثابت سفره یلدای اهالی شمیران بود؛ سیبی سرخ با پوستی چرب و به غایت خوش‌رنگ که جلوه‌ای خاص، به سفره شب یلدا می‌داد. سیدمهدی اعرابی، شمیران پژوه با اشاره به جالیزها و کشتزارهای هندوانه و دیگر صیفی‌های معروف در اوین، توضیح می‌دهد: «در شمیران هر جا که جالیز و کشتزار هندوانه وجود داشت، شب یلدا هم اهالی آن آبادی و روستاهای مجاور آن، روی سفره یلدا هندوانه داشتند. چند دهه پیش در محل کنونی نمایشگاه بین‌المللی و اراضی اطراف آن کشتزاری وسیع وجود داشت که انواع صیفی‌ها از جمله هندوانه در آن کشت می‌شد.» شمیرانی‌ها اما برای نگهداری هندوانه‌های اوین روشی منحصر به فرد و کارآمد داشتند. اعرابی در باره جزئیات این روش می‌گوید: «شمیرانی‌ها هندوانه‌های بزرگ‌تر را که در آخرین برداشت شهریور ماه به‌دست می‌آمد برای شب یلدا دستچین می‌کردند. هندوانه‌ها در انبارها که خنک‌تر از دیگر بخش‌های خانه بود نگهداری می‌شد. البته برای آنکه کیفیت

هندوانه حفظ شود آن را زیر مقداری خاک نرم دفن می‌کردند. این روش کارآمد برای نگهداری سیب شمیران هم استفاده می‌شد.» از گیل و خرمالو از دیگر میوه‌های رایج سفره شب یلدای شمیرانی‌ها بود. او از شربت خاص شب یلدا که برای در دست کردن آن از خرمالو استفاده می‌شد، می‌گوید: «شمیرانی‌ها به زیبایی سفره شب یلدا هم توجه داشتند. آنها در لیوان‌های بزرگ شربت می‌ریختند و داخل هر لیوان یک خرمالوی کوچک قرار می‌دادند. این لیوان‌ها عمدتاً شیشه‌های رنگی داشتند که در تلفیق با خرمالوهای خوش‌رنگ جلوه‌ای خاص به سفره شب یلدا می‌داد. با از گیل هم مرباهای شربت‌های متنوع برای شب یلدا درست می‌کردند.»

نمایش هنر کدبانوی پونکی

آخرین کدخدای روستاهای غرب تهران بود. احترام فدایی، دختر مرحوم فدایی می‌گوید: «درهای خانه‌ما در شب‌های یلدا باز بود. پدرم بزرگ محل بود و میزبان میهمانان شب‌های یلدا، برای همین سفره خانه ما باید مفصل‌تر چیده می‌شد. مادرم به همراه زنان روستا از تابستان تنقلات یلدا را آماده می‌کردند. یادم می‌آید هسته زردآلود را دور نمی‌ریختیم و جمع می‌کردیم تا دانه‌اش را برای یلدا تفت دهیم و سر سفره بگذاریم.» زنان روستا حتماً آش، پلو و گاهی کوسبزی نیز برای شام یلدا آماده می‌کردند. آنان پونه‌هایی را که در حاشیه رودخانه روستا می‌روید، خشک می‌کردند و در کوکوی یلدا می‌ریختند.

روستای پونه در غرب تهران از جمله روستاهایی بود که بخش مهمی از آن جزو املاک فرمانفرما قرار داشت، برای همین آداب و رسوم مردمان روستای پونه که بعدها به پونک تبدیل شد تحت تأثیر ارباب فرمانفرما بود. مثلاً سنت دیرینه یلدا در خانه ارباب و اطرافیان شب‌ها با خانه محلی‌ها متفاوت و پروپیمان‌تر بود.

معصومه پونکی، از بانوان پاهسن گذاشته پونک می‌گوید: «فصل‌های بهار و تابستان روزهای کار و تلاش برای مردم بود. کشاورزها کشاورزی و باغداران باغداری می‌کردند. با سرد شدن هوا این مشاغل تعطیل می‌شد و کشاورز و باغدار بعد از برداشت محصولاتشان فرصت استراحت پیدا می‌کردند؛ برای همین شب یلدا و جشن آن را باید آغاز استراحت روستائیان بدانیم. زنان هم پایه‌های مردان در نیمه نخست سال کار می‌کردند. درست کردن خوراکی‌های مخصوص زمستان، خشک کردن انواع سبزی و میوه، آماده کردن تنقلات و... بسیار زمان‌بر بود. برای همین سفره یلدایی که در هر خانه چیده می‌شد نشان از هنر کدبانوی خانه داشت.»

یکی از خانه‌هایی که مراسم یلدای معروفی آنجا برگزار می‌شد خانه کدخدای پونک، مرحوم محمد فدایی،

صبح روز بعد؛ زیارت شاه عبدالکبیر

ری بوده است. ری در سال‌های دور، مثل قریه کن، درختان توت بسیار داشت و مردم در تابستان توت خشک می‌کردند تا تزئین کننده سفره شب یلدایشان باشد. بنا بر این، سنت‌ها و آیین‌های شب چله‌ای در ری دقیقاً با امکانات این منطقه همخوانی داشت و کمی با تهرانی‌ها متفاوت بود. «ماجرای سنت‌های منحصر به فرد شب یلدا در ری به همین جا ختم نمی‌شود. اهالی ری این سنت‌ها را به حدی باشکوه برگزار می‌کردند که تهرانی‌ها برای سپری کردن شب یلدا به این قریه می‌رفتند. ابوحمزه با اشاره به سفرنامه‌های جهانگردان خارجی می‌گوید: «در بسیاری از سفرنامه‌ها از ری به‌عنوان تفرجگاهی برای تهرانی‌ها نام برده شده است. در روزگار قدیم، تهرانی‌ها با اسب و شتر و بعدها با کالسکه و درشکه خودشان را به ری می‌رساندند تا شب یلدا را در خانه‌های قاجاری این منطقه سپری کنند. تهران‌نشین‌ها، فرادای شب یلدا به زیارت حرم عبدالکبیر (ع) می‌رفتند و در بازار خرید می‌کردند. پس از راه‌اندازی ماشین دودی رفت و برگشت به شهرری سریع‌تر شد و مردم با سوار شدن به ماشین دودی به تفرج هم می‌پرداختند.»

ری که با گذشت زمان از قریه‌ای آباد و تفرجگاهی پر رونق به یکی از مناطق بیست و دو گانه تهران تبدیل شد، تا ۱۰۰ سال قبل آیین‌ها و سنت‌های خاص خودش را داشت. یکی از سنت‌هایی که هر سال با شکوه بیشتری در ری برپا می‌شد، شب یلدا بود. اهالی ری برای شب یلدا حسابی تدارک می‌دیدند و سنت‌های طولانی‌ترین شب سال در این منطقه متناسب با امکانات آن بوده است. احمد ابوحمزه، کارشناس تاریخ و ری‌شناس، می‌گوید: «در روزگار قدیم ری، باغدارها در فاصله یکی دو روز مانده به مراسم شب چله، انارهای باغ‌شان را با چرخ‌های طوافی به بازار ری می‌بردند و به مردم تعارف می‌کردند و عده دیگری انارها را به مردم می‌فروختند. بنابراین، فقر و کسالی که قدرت خرید میوه شب یلدا را نداشتند با دست پر به خانه می‌رفتند.» سفره شب یلدا معمولاً با محصولات کشاورزی این منطقه تزئین می‌شد و سبزی تازه‌ای که محصول اصلی سبزی‌کاری‌های معروف ری به حساب می‌آمد پای ثابت سفره شب یلدای اهالی ری بود. ابوحمزه می‌گوید: «سبزی تازه یکی از عناصر اصلی شب یلدا و پخت سبزی پلو با ماهی هم یکی دیگر از سنت‌های اهالی

آینه و یک دیگ انار تقدیم به عروس خانم

داماد چندین طبق به خانه عروس می‌فرستاد که در نخستین طبق آینه بود که نشان روشنایی داشت و کنایه از این بود که عروس خانم هر بار که به آینه نگاه می‌کند مراقب سر و وضع خود باشد و در طبق آخر دیگ می‌گذاشتند که اغلب با انار پر می‌شد و نشان دهنده این بود که زن باید دستپختش خوب باشد و به خورد و خوراک همسر و فرزندان توجه کند. در قدیم هدایای داماد شامل آجیل، کله‌قند، کدو حلواپی، نقل و نبات، انار، خرمالو، پارچه و دیگر تنقلات بود که آن را تزئین شده در سینی می‌گذاشتند و روی سر به خانه عروس خانم می‌بردند. البته خانواده عروس هم آماده پذیرایی از خانواده داماد بودند. شیوه برگزاری رسم یلدا برن نسبت به گذشته تغییرات زیادی کرده است، اما اصل سنت که بردن کادو و هدایای یلدایی توسط خانواده داماد برای خانواده عروس است، همچنان ماندگار مانده و در بیشتر مناطق ایران اجرا می‌شود. هدایا و میوه‌های یلدایی از تباط مستقیم با جغرافیای هر محل و آداب و رسوم هر قوم دارد. به گفته آل عوض در قدیم این شب فرصتی بود تا به بهانه هدیه بردن برای تازه عروس، خانواده‌های تازه وصلت کرده، طولانی‌ترین شب سال را با سنت‌های یلدایی کنار هم بگذرانند و بیشتر با هم آشنا شوند.

شب چله و بلندترین شب سال برای تازه عروس‌ها و تازه دامادهای تهرانی که به تازگی ازدواج کرده‌اند یا دوران عقد و نامزدی خود را سپری می‌کنند، چه در گذشته چه الان، حال و هوای خاصی داشته و دارد. اغلب تهرانی‌ها در گذشته رسم یلدا برن را اجرا می‌کردند و بر اساس این سنت، خانواده داماد با فرستادن هدیه و چشم‌روشنی در شب یلدا برای عروس خانم و خانواده‌اش، روشنایی و خوشبختی در زندگی پیش‌روی جوانان را طلب می‌کردند.

اردشیر آل عوض، پژوهشگر فرهنگ عامه می‌گوید: «در مراسم یلدا برن خنجه‌هایی را در طبق‌ها می‌گذاشتند.

